

Звіт за результатами експертного обговорення в Харкові ¹ «Визначення актуальних проблем формування громадянської (політичної) ідентичності, оцінка стану розвитку демократичних процесів».

Зміст:

Загальна методологія

Стислий опис основних результатів.

1. Питання проблем та пріоритетів суспільного розвитку

2. Формування політики ідентичності, суспільна консолідація

2.1. Питання мовної політики

2.2. Щодо міжрелігійних відносин

2.3. Щодо фактів, які ймовірно пов'язані з проявами національної/расової нетерпимості.

2.4. Питання декомунізації історії

Загальна методологія

25 червня у м. Харків експертами Українського незалежного центру політичних досліджень була проведена фокус-група, в якій взяло участь 12 представників цільової групи, зокрема, представники громадських організацій, громадські активісти, журналісти, волонтери.

Дослідження проводилося з метою а) визначення актуальних проблем формування громадянської (політичної) ідентичності (сфера міжкультурного діалогу, питання мовної політики, ціннісних орієнтацій, міжрелігійних відносин); б) оцінка стану розвитку демократичних процесів; с) визначення прогностичних оцінок щодо ситуації в соціально-політичній сфері в Україні.

Стислий опис основних результатів.

- Обговорюючи питання політичного розвитку Харкова після Революції гідності, учасники фокус-групи виокремили, як позитивні так негативні тенденції, які відбулися, з їх точки зору, у місті. Зокрема, сильна тенденція – зростання ролі недержавного сектору, волонтерство, відкритість влади більша, порівняно з до майданним періодом. Серед негативних сторін – відсутність дієвих реформ в сфері подолання корупції, імітаційні процесів люстрації на місцевому рівні.
- Респонденти біли солідарні, що сильні сторони нинішнього політичного процесу пов'язані не стільки з діяльністю держави, скільки з активністю самих громадян, розвитком суспільних ініціатив та волонтерського руху. Водночас була озвучена думка, про певні позитивні зміни на рівні місцевої влади, а саме її більша відкритість та доступність.

¹ Фокус-група проводиться в рамках проекту *"Демократичний транзит в Україні після Євро майдану: виклики і рішення"* за сприяння Національного фонду демократії

- Під час обговорення учасники звернули увагу, що у певній частині соціально-активних харків'ян відбулося певне розчарування протягом останнього року, що пов'язано з а) відсутністю кадрових змін на регіональному рівні; б) незадовільним ходом люстрації; в) відсутністю реальних кроків з подолання корупції у місті; с) браком скоординованої та системної роботи активістів інститутів громадянського суспільства, ефективним громадським контролем; д) неефективністю місцевих ЗМІ у висвітленні актуальних проблем сьогодення, коли медіа не виконують властиву їм роль - джерела комплексного інформування про події, площадки для комунікації, але не маніпулювання.
- Деякі промовці звернули увагу, що у Харкові доволі великий відсоток проросійські налаштованого населення, зокрема і представників правоохоронних структур. Тому загроза «руського миру» для цього регіону є доволі актуальною. Реальні настрої мешканців міста виявить електоральна поведінка під час виборів до органів місцевого самоврядування восени 2015 року.
- На думку переважної більшості учасників обговорення, на сьогодні можна констатувати, що визначальну роль у процесі формування української політичної ідентичності в регіоні стали події на Майдані у 2014 році та бойові дії в зоні проведення Антитерористичної операції на Сході країни. Політична ідентичність, відповідно до висловлених думок, проявляється в практиках діяльності, коли людина, яка захищає свою Батьківщину зі зброєю в руках, обирає проєвропейський напрямок розвитку країни поза етнічною чи мовною само ідентифікацією. Окремі учасники говорили на підвищенні ролі громадянського суспільства як фактора консолідуючих суспільних змін, формування політичної нації.
- Була озвучена окрема думка про необхідність запровадження певного «фільтру» щодо участі українців у політичному житті держави. Так, було запропоновано, щоб, наприклад, у виборчому процесі брали участь лише особи, які «вважають себе громадянами країни», а решта отримують лише «вид на проживання».
- Учасники дослідження були солідарні в оцінках та характеристиках надзвичайної заполітизованості мовного питання в Україні взагалі і в Харкові зокрема. Було наголошено на відсутності будь яких утисків російськомовного населення. Промовці звернули увагу, що наближення місцевих виборів може вплинути на політичну заостреність питання мови в місті.
- Експлуатація теми мови в період виборчої кампанії може створити можливості для мобілізації та активізації виборців, а також для маніпулювання цією темою в інтересах певних політичних сил.
- Хоча було підкреслено, що у місті збільшився відсоток україномовних мешканців, проте учасники наголошували на труднощах пошуку україномовного культурного продукту, обмеженості його функціонування в публічному просторі та вказували на превалювання російськомовних творів з різних галузей.

- Учасники дослідження наголошували, що не існує проблем у сфері міжрелігійних відносин у місті. Було наведено приклад, що найвищий відсоток атеїстів в цілому по Україні проживає саме у Харкові. Проте, переважна більшість респондентів говорили про різко негативне сприйняття суспільством Української Православної Церкви (Московського Патріархату) в умовах війни з Росією через антиукраїнську діяльність частини духовенства. Були озвучені доволі контраверсійні думки щодо необхідності заборони УПЦ (МП), водночас інші промовці застерегли, що подібні дії можуть лише спровокувати міжконфесійні проблеми.
- Доволі активно учасники дослідження обговорювали [події 11 червня у Харкові](#), коли біля гуртожитків, де мешкають іноземні студенти, близько 30-40 молодих людей спортивної статури із закритими балаклавами обличчями влаштували справжній погром. Постраждала низка людей, переважно – іноземці. Були озвучені припущення щодо причин вищезгаданих подій, зокрема а) провокація РФ, для створення певного відеоряду; б) існування конфлікту між приїжджими та місцевими; в) необхідність відволікти увагу від реальних загроз. Переважна більшість учасників були впевнені, що цей резонансний випадок скоріш за все не є проявом національної/расової нетерпимості, проте було наголошено про необхідність попередження таких бійок, і це прерогатива, в першу чергу, правоохоронних органів.
- Набуття чинності чотирьох законів, так званий «декомунізаційний пакет»², передбачає знесення пам'ятників комуністичним діячам, перейменування міст та вулиць, відкриття архівів усіх каральних органів СРСР та заборону радянської символіки. На думку учасників бесіди відмова від радянської спадщини, повернення історичних назв часто стає дискусійним залежно від цінностей, віку, ідеологічних установок та переконань громадян. Хоча ці заходи передбачають певні незручності, «не на часі», проте переважна більшість учасників фокус-групи вважають цей процес необхідним та обов'язковим. Як аргумент, була озвучена думка, що саме гасло про відновлення СРСР є одним з мобілізаційних у антиукраїнських сил на Донбасі.
- Водночас було наголошено, що питання декомунізації має бути темою суспільного обговорення, а не просто ініціативою влади без урахування думки громадськості. Як приклад, наводилася ситуація зі зносом пам'ятника Леніну у Харкові, що спровокувало радикальні дії.

1. Питання проблем та пріоритетів суспільного розвитку

Обговорюючи питання політичного розвитку Харкова після Революції гідності, учасники фокус-групи виокремили, як позитивні так негативні тенденції, які відбулися, з їх точки зору, у місті. Зокрема, сильна тенденція – зростання роді недержавного сектору, волонтерствої,

² ЗАКОН УКРАЇНИ Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті / режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-viii>; ЗАКОН УКРАЇНИ Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років / режим доступу <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/315-viii>; ЗАКОН УКРАЇНИ Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років / режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/316-viii>; ЗАКОН УКРАЇНИ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки / режим доступу <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/317-viii>

відкритість влади більша, порівняно з до майданним періодом. Серед негативних сторін – відсутність дієвих реформ в сфері подолання корупції, імітаційні процесів люстрації на місцевому рівні.

Респонденти біли солідарні, що сильні сторони нинішнього політичного процесу пов'язані не стільки з діяльністю держави, скільки з активністю самих громадян, розвитком суспільних ініціатив та волонтерського руху. Водночас була озвучена думка, про певні позитивні зміни на рівні місцевої влади, а саме її більша відкритість та доступність.

Сильні сторони поточного політичного процесу	
Зростання ролі громадського сектору	<i>«Дійсно, позитивне, що відбулося і що є сильною стороною нашої держави, - це є зростання ролі громадського сектору, це активізація громадських об'єднань, створення ініціативних груп і прагнення цих груп, цих організацій здійснювати моніторинг і спрацьовувати на те, щоби підштовхувати, надавати імпульс владі до змін».</i>
Роль волонтерського руху	<i>«Колосальний волонтерський рух, Харків став столицею волонтерів. Змінилася свідомість дуже багатьох людей. Громадянське суспільство пробудилося, видні процеси. Дуже важливо, що Харків все-таки зробив для себе кардинальний вибір, що це Україна. Ми хочемо змін, звичайно, швидко, але, можливо, не зараз, але ми побачимо Бородіно у жовтні на виборах».</i>
Відкритість та доступність місцевої влади	<i>«За цей рік влада стала більш доступна. Ми легше ходимо в обласну раду, ми легше ходило в обласне МВС. Принаймні роблять вигляд. Іноді до нас прислуховуються. Органи влади трохи змінилися. Є люди, через яких можна здійснювати певні процеси».</i>

Під час обговорення учасники звернули увагу, що у певної частини соціально-активних харків'ян відбулося певне розчарування протягом останнього року, що пов'язано з

- а) відсутністю кадрових змін на регіональному рівні;
- б) незадовільним ходом люстрації;
- в) відсутністю реальних кроків з подолання корупції у місті;
- с) браком скоординованої та системної роботи активістів інститутів громадянського суспільства, ефективним громадським контролем;
- д) неефективністю місцевих ЗМІ у висвітленні актуальних проблем сьогодення, коли медіа не виконують властиву їм роль - джерела комплексного інформування про події, площадки для комунікації, але не маніпулювання.

Слабкі сторони поточного політичного процесу	
Відсутність кадрових змін та люстрації влади в регіоні, використання адміністративного ресурсу	<i>«Влада не помінялася. В Харкові ситуація ще гірша, ніж у Києві, тому що тотальна машина Кернеса продовжує працювати. І буде і далі Кернес, на жаль, це безальтернативний кандидат. Всі вже заточені на фальсифікації, бюджетники і т.д. Обласна влада помінялася, але більше імітації роботи, хоча щось відбувається. Ми не бачимо реформ, ми бачимо реальне посилення корупції, ми бачимо повну відсутність люстрації. І ті проблеми, які ми в Києві спостерігаємо, в Харкові ще гостріші».</i>

		<p><i>«Ми не бачимо люстрацію у владі. Фортеця неприступна, туди неможливо потрапити, на них неможливо впливати. Міськрада не змінилася абсолютно».</i></p> <p><i>«Попри активність громадського сектору влада, навпаки, намагається тільки показувати, що вона теж активна і теж змінюється. Реально вони просто заговорюють і все».</i></p>
Збільшення рівня корупції		<p><i>«Звичайно, корупцію не прибрави, корупція зросла в рази».</i></p> <p><i>«Оскільки я більше пов'язана з військовими, я бачу, що міністерство краде безміри, тендери проходять неправильно, видають те, що носити не можна. Тобто, порядок не почався».</i></p>
Відсутність координації та системності в роботі інститутів громадянського суспільства. Ефективного громадського контролю.		<p><i>«Активні люди, які з'явилися під час Майдану, слабо організовані, нескоординовані, часто не підготовлені, не працюють системно. Для того, щоб цього дракона чи ще когось перемогти, над цим потрібно системно працювати. Я не знаю, хто в Харкові аналізував бюджет міськради впродовж 3-5 років. Зазвичай це невеличкий проект, одна статейка, знайшли один раз, що на 600 тисяч Кернес на лавках в метро завищив ціну, і на тому все закінчилося. Як на мене, основний недолік – це слабке громадянське суспільство. Але тенденція до його зміцнення, як на мене, помітна».</i></p> <p><i>«Є волонтерських рух, люди прониклися, дійсно відчували всю драму і взяли за те, щоб самим допомогти нашим героям і всім, хто поруч, хто потребує цієї допомоги. Є паралельні освітні проекти. Є паралельні проекти, які займаються тим самим ЖКГ. Дуже багато паралельних проектів. Але, вибачте, на певний час це добре. З іншого боку, всі ми є платниками податків. Що робить наша держава? Тому я вважаю, що наразі ми виходимо на новий щабель усвідомлення того, що ми робимо. Треба якось переосмислити те, що вже пройшло і до чого ми будемо рухатися далі, як будемо відстоювати саме ці права наші».</i></p>
Неефективність місцевих ЗМІ у висвітленні актуальних проблем сьогодення.		<p><i>«Я би хотіла маленький аналіз ЗМІ зробити. Видно, що в Києві ЗМІ змінилися дуже. Я розумію, що канал комусь належить, але загальна тенденція – вон більш відкриті, більш правдиві стали. В Харкові ЗМІ тяжкі. АТН – доступний, хорошиий канал, але не системний. 7 канал взагалі належить Кернесу. ОТБ – був генеральний директор, і при тій владі, і при цій. Якихось гострих програм ми не бачимо, героїв АТО ми не бачимо. Незрозуміле людям ОТБ, мало хто дивиться. Хоча ресурс, це ж обласне телебачення, там і хороші режисери, і інші. А харківське телебачення дуже маленьке і малоінформативне для населення».</i></p>

Деякі промовці звернули увагу, що у Харкові доволі великий відсоток проросійські налаштованого населення, зокрема і представників правоохоронних структур. Тому загроза

«русского миру» для цього регіону є доволі актуальною. Реальні настрої мешканців покажуть місцеві вибори, які відбудуться восени 2015 року.

«Всі ці розмови і наші месиджі про те, що країна змінилася, вже все тут відбуватиметься так, як воно має відбуватися. Ні, воно може повернутися в Харкові в будь-яку секунду, тому що починаючи від силовиків, де 75% міліції ватної, процентів 70 СБУ ватні, вони флюгери. Як тільки-но тут щось смикнеться, все може бути. За моїми відчуттями, у нас є десь 30% євроінтеграційного населення, близько 10% - це люди, які хотіли би бачити триколор над мерією, і близько 60% людей, які коливаються».

2. Формування політики ідентичності, суспільна консолідація

На думку переважної більшості учасників фокус-групи, на сьогодні можна констатувати, що визначальну роль у процесі формування української політичної ідентичності в регіоні стали події на Майдані у 2014 році та бойові дії в зоні проведення Антитерористичної операції на Сході країни. Політична ідентичність характеризується у висловлюваннях респондентів як людина, яка захищає свою Батьківщину зі зброєю в руках, яка обирає проєвропейський напрямок розвитку країни поза етнічною чи мовною само ідентифікацією. Окремі учасники говорили на підвищенні ролі громадянського суспільства як фактора консолідуючих суспільних змін, формування політичної нації.

<p>Оцінка «мовного питання» як маркерів ідентичності</p>	<p><i>«Є люди українськомовні, російськомовні, щейкісьмовні. Зараз достатньо поїздки в АТО. Я не знаю, кого там більше, російськомовних чи українськомовних. Вони захищають. Мало того, там є ті, хто проти Майдану були. Не ті, які за Росію, а ті, які щось там не розуміли. Вони теж воюють реально. Тобто, це і є політична нація – об'єднання не за національністю, а за інтересом України як країни, за патріотичною ознакою».</i></p>
<p>Риса політичної ідентичності, як геополітичний вектор руху</p>	<p><i>«Якщо говорити про українську політичну націю, то варто розуміти, що довгий час самоідентичність українська формувалася, акцентувалася більше на культурному полі. Більша частина людей, які свідомо проговорювали: я – українець, - вони мали на увазі концепт української культури, української мови, приналежності до роду. Водночас сьогодні все-таки збільшилася кількість людей, які розуміють, що ідентифікація себе як українця є одним з політичних виборів. Виборів вектору руху, вектору розвитку. І водночас це усвідомлення, цей комплекс питань формує те, що у нас сьогодні українська політична нація більше структурована, ніж раніше».</i></p> <p><i>«Як я розумію, українці – це ті, хто усвідомлюють себе громадянами цієї держави Україна і готові її захищати зі зброєю в руках, готові допомагати тим, хто захищає зі зброєю в руках, готові гривню виділити на допомогу війську. Таких людей доволі багато. Чи є нація політична? Очевидно, вона формується. Немає ще отих маркерів, окрім захисту держави, які визначали б саме цю політичну складову. Політичні сили, громадські рухи – поки що це на стадії формування».</i></p> <p><i>«Харків був у ситуації: це не наша війна, тому що харків'яни</i></p>

	<p><i>не сприймали чужими ані тих, ані інших. Приблизно як на очах дитини між собою билися б батьки. Але коли розлучення все-таки стає неминучим, то завжди обирають, ділять не тільки майно, але і друзів, родичів і т.д. Харків абсолютно однозначно обрав Київ. Харків зробив такий вибір, тому що ми ментально і культурно – Захід. Ніколи Росія не буде Європою, і вони це наочно продемонстрували. Вони зробили свій цивілізаційний вибір, ми – свій. Що стосується Донецької і Луганської областей, вони поділилися так, як і мали поділитися. Подивіться на карті. Хто називав своєю рідною мовою українську, практично співпало. І плюс велика біла зона, де понад 30% і тих, і інших. По білій зоні і пройшов кордон, як і мав пройти. Краматорськ – це скоріше Україна, а Горлівка – це категорично, в жодному разі не Україна і ніколи нею не була».</i></p>
<p>Роль громадянської активності в процесах формування політичної ідентичності</p>	<p><i>«Якщо говорити про політичну націю, то цей рік настільки збурих людей, що, звичайно, всі стали політично активні. З'явилися якісь громадські організації, чого давно не було. Політично активних людей стало більше в рази».</i></p>

Була озвучена окрема думка про необхідність запровадження певного «фільтру» щодо участі українців у політичному житті держави. Так, було запропоновано, щоб, наприклад, у виборчому процесі брали участь лише особи, які «вважають себе громадянами країни», а решта отримують лише «вид на проживання».

«Політична нація в будь-якій країні – це ті люди, які свідомо ходять на вибори. Недавно я в Фейсбучі бачив таку думку: якщо ти не вважаєш себе громадянином України, не хочеш активно брати участь у виборах, політичному житті, але з якихось історичних моментів ти тут живеш і не можеш звідси переїхати в іншу країну, і ти мирна людина, ти береш участь в економічному, культурному, соціальному житті – будь ласка, отримуй вид на проживання і живи, працюй, виховуй дітей. Може, твої діти стануть соціально активними, отримають громадянство і будуть ходити на вибори. Але якщо ти не визнаєш, не подобається тобі ця система політична, не будь громадянином і не ходи на вибори».

2.1. Питання мовної політики

Учасники дослідження були солідарні в оцінках та характеристиках надзвичайної заполітизованості мовного питання в Україні взагалі і в Харкові зокрема. Було наголошено на відсутності будь-яких утисків російськомовного населення. Промовці звернули увагу, що наближення місцевих виборів може вплинути на політичну заостреність питання мови в місті.

Експлуатація теми мови в період виборчої кампанії може створити можливості для мобілізації та активізації виборців, а також для маніпулювання цією темою в інтересах певних політичних сил.

«В передмісті Харкова наша організація досить активна, і влада відчуває, що ми можемо її замінити на місцевих виборах. І оскільки ми розмовляємо українською мовою, то вже наші місцеві керівники розпускають про нас плітки, що вони прийдуть до влади і примусять всіх

розмовляти українською мовою. Хоча ми ніде такого не позиціонуємо. В своїй газеті ми і українською, і російською мовою друкуємо матеріали. Але з точки зору місцевої влади це така страшилка. І вона спрацьовує. Для їхнього електорату це важливо. Відсотків 30 людей, які будуть боятися».

«Питання мови завжди було не проблемою, а розмінною монетою для електорату, особливо у східних областях України і в Криму. Але я впевнений, що якщо ви зараз поїдете в Алмати, то там 80-90% жителів говорять російською, а не казахською. Якщо ви поїдете в Ташкент, там теж говоритимуть російською, а не узбецькою. Проблема власне у політиках, у тих, хто використовує це питання як розмінну монету, як зброю на виборах. А насправді на побутовому рівні ніхто. Я володію українською і російською, але в мене є одна мовна проблема – я погано володію англійською. От коли люди будуть таке питання собі ставити. Культурне питання – от в чому проблема, освітнє питання – ось в чому проблема. І в тому числі у східній Україні».

«Питання мови завжди буде актуальним. В тому плані, що дуже легко людям сказати, що я спробую вирішити питання мовне, тому що його ніяк не можна порахувати. Можна завжди подавати будь-яку статистику і казати, що ми чогось досягли. Набагато складніше сказати, що я поставлю 25 ліхтарів на вулиці, і кожна людина їх порухає. Кількість українськомовних, звісно, зростає. Направду, з одного боку питання української мови в Харкові є дуже актуальним, тому що Харків – це місто, в якому українська мова постійно зазнавала утисків, дуже мало надавалося можливостей для розвитку. Але водночас позитивні тенденції є. Але на них так само будуть продовжувати грати».

Хоча було підкреслено, що у місті збільшився відсоток україномовних мешканців, проте учасники наголошували на труднощах пошуку україномовного культурного продукту, обмеженості його функціонування в публічному просторі та вказували на превалювання російськомовних творів з різних галузей.

«З приводу мови хочу відзначити динаміку, з'явився у Харкові певний рух. Років 5-7 тому, якщо йдеш у вишиванці і говориш українською, отримуєш від пересічного громадянина тички: ти що, хочеш проблем? Зараз такого практично не можна побачити, хіба що якийсь дуже п'яний ватник тобі вискаже своє фе. На даний момент української мови набагато більше. Нещодавно була на Одеській: три людини говорили по телефону українською мовою. Зараз великий рух людей з патріотичною символікою. Страх минув, і тепер є принаймні картинка. Потрібно зазначити, що помірні ватники стали набагато терпиміші, бо вони за рік просто звикають. Для них створюється певна атмосфера. Мине ще 2-3 роки, а впродовж 5 років взагалі це питання не стоятиме, тому що люди просто звикнуть. Вони звикали роками до російської мови, до радянської ідеології, так звикнуть і до української мови».

«В кінці минулого року ми проводили моніторинг місцевих влад, структур офіційних. Дзвонили по різних організаціях державних і зверталися до них українською мовою. В Харкові з 10 організацій в кращому випадку одна відповідає українською. Це звичайні чиновники, які говорять російською мовою. У нас більше написів англійською і російською, ніж українською. Про що ми говоримо? Яка це проблема? Досі у нас дискримінована українська мова. Це насправді серйозна проблема. Тому що коли ми щось таке патякаємо на тему української мрії, українського шляху, української ідеї, досі компактно ніхто не може цього висловити. А якщо хтось може, то його не чути. З цього випливає, що у нас є багато активності, але обмаль лідерів і обмаль програм».

Щодо міжрелігійних відносин

Учасники дослідження наголошували, що не існує проблем у сфері міжрелігійних відносин у місті. Було наведено приклад, що найвищий відсоток атеїстів в цілому по Україні є саме у Харкові. Проте, переважна більшість респондентів говорили про різко негативне сприйняття суспільством Української Православної Церкви (Московського Патріархату) в умовах війни з Росією через антиукраїнську діяльність частини духовенства. Були озвучені доволі контрверсійні думки щодо необхідності заборони УПЦ (МП), водночас інші промовці застерegli, що подібні дії можуть лише спровокувати міжконфесійні проблеми.

«Не секрет, що Кремль фінансує Московський патріархат напряду. Не звідси збирають гроші в церквах і везуть в Москву, а з Москви потоки грошей при Януковичу йшли на конкретні цілі для конкретної російської пропаганди. Прибуток від церкви лишився для батюшок, на їхні Мерседеси і т.д.»

«Проблем релігійних дійсно немає. Є проблема в тому, що Московський патріархат – спереду потрібно поставити ОЗУ, організоване злочинне угруповання. Коли представники церкви, батюшки в церквах проводять політику іншої держави, причому агресивно, - це взагалі не має відношення до релігії».

«Це рік дуже напружений, і деякі теми, які не зачіпали ніколи, церква в тому числі, було всім все рівно, зараз вже якось Україна і Росія. Маленький приклад. Церква, коли був Євромайдан, збирала підписи проти вступу в Європу. Заходиш в церкву – збирають підписи і абсолютно гидкі листівки, чому, геї і все інше. Як ніби Європа – виплодок пекла. І зараз ми збираємо допомогу військовим. Я не знаю прикладу, щоб російська церква допомагала».

«Якщо ми говоримо про зміни, які відбулися за рік. Коли був Євромайдан, в селі Сквородинівка, де національний музей Сквороди, священик Московського патріархату активно під час проповідей страждав від того, що як же можуть музейні працівники підтримувати Євромайдан, тому що вони ж освічені люди. Зараз він на проповідях говорить про Україну, він служить за українських військових, тобто свою точку зору він змінив. Відповідно, вони так само можуть змінюватися, дійсно це питання ідеологічне саме в церкві. Але ми не можемо так жорстко з Московським патріархатом вчинити, тому що тоді це викличе міжконфесійні проблеми. Ми можемо говорити, що міжконфесійної проблеми гострої на сьогодні у Харкові немає. Всі ми маємо можливість продовжувати толерацію і спілкування в гуманістичному ключі».

«Наша організація має співпрацю з Московським патріархатом. Все залежить в більшості від особистого відношення. Ми поставили хрест пам'яті жертв голодоморів на території церкви Московського патріархату. Це яскравий приклад того, що потрібно впливати і спілкуватися, продовжувати цей курс».

2.2. Щодо фактів, які ймовірно пов'язані з проявами національної/расової нетерпимості.

Доволі активно учасники дослідження обговорювали [події 11 червня у Харкові](#), коли біля гуртожитків, де мешкають іноземні студенти, близько 30-40 молодих людей спортивної статури із закритими балаклавами обличчями влаштували справжній погром. Постраждала низка людей, переважно – іноземці. Були озвучені припущення щодо причин вищезгаданих подій, зокрема а) провокація РФ, для створення певного відеоряду; б) існування конфлікту між приїжджими та місцевими; в) необхідність відволікти увагу від реальних загроз. Переважна більшість учасників були впевнені, що цей резонансний випадок скоріш за все не є проявом національної/расової нетерпимості, проте було наголошено про необхідність попередження таких бійок, і це прерогатива, в першу чергу, правоохоронних органів.

«Тут є два моменти. Перший – або це дійсно провокація для того, щоб показати картинку. І друге, що може бути пов'язане, - просто поставити людей під охорону. Принцип такий: вас тут побили, але якщо ви нам будете трошки давати грошей, вас ніхто бити не буде. і це могли спровокувати за просто спецслужби сусідньої держави. Грошей мало. А як заробити?»

«Це був день Росії. Зранку був великий мітинг біля консульства Росії, який проводила «Громадська варта». Консульство було принижено, зеленкою обито, там були і бійки, і вітрини хотіли розбити. Тому це однозначно пов'язано з днем Росії, для того щоб показати, що у нас є нацисти. Так воно й було по російському телебаченню, що у нас є нацисти. Постраждало набагато більше українських студентів. Просто іноземців показали, а скільки постраждало українських – ні. Це просто була бійня».

«З приводу нападу на студмістечко. Конфлікт дійсно існує. Він існував, коли мені було 15 років, ці сутички були. Це було і до того, як мені було 15 років. Цей конфлікт виник не просто так, а тому, що особи кавказької національності себе дуже погано повели і просто напали не на тих людей серед білого дня. Вони напали на дівчину з молодим хлопцем. Дівчина отримала дуже неприємні фізичні пошкодження. Ці конфлікти на фоні революції, на фоні агресії Росії нівелювалися, тому що всі вирішили: Господи, у нас тут набагато більша проблема. Але тим не менше ця проблема перевищення приїжджими людьми критичної маси. Це починається, коли люди починають поводитися не як у гостях, нешанобливо до оточуючих».

«Дійсно, це хронічний, латентний конфлікт. Владі не вигідно його було розкривати, тому що тут замішана репутація вузів. Вузи зацікавлені в тих людях, які сюди приїжджають, тому що це гроші в першу чергу. По-друге, я спілкуюся з багатьма студентами, і тими, які живуть у гуртожитках. Локальне скупчення різних груп – звичайно, є побутове роздратування. Звичайно, є різні традиції, до яких далеко не всі толерантні. Не всі готові навіть з їхньої сторони дотримуватися тих норм поведінки, які в гуртожитку існують. Тому це побутове роздратування, цілком можливо, використали, спровокували для того, щоб розіграти певну ситуацію».

«Так чи інакше, незважаючи на якісь конспірологічні теорії чи день Росії, проблема справді певна існує. Частина іноземних студентів поводять себе зовсім інакше, ніж поводять вони себе вдома, ніж їм дозволяють місцеві традиції. Справді, у нас вже деякі точки в місті Харкові перетворюються на своєрідні іноземні кафе, заклади, де збираються іноземці. І коли молоді люди йдуть, дівчата, реакція зовсім неоднозначна. Крім того, частина з цих людей мають гроші, мають можливість купувати дорогі автомобілі і мотоцикли. На проспекті Леніна вони летять на неймовірній швидкості. Усе це так чи інакше створює незадоволення. І в першу чергу проблема полягає в абсолютній бездіяльності нашої правоохоронної системи».

«Мені здається, всі ці випадки спеціально створюються для того, щоб відволікти нас від якихось реальних проблем. В цьому в тому числі несемо відповідальність і ми самі, і в основному журналісти. Тому що журналісти, як собака на кістку, кидаються на один випадок. Коли їх кличеш висвітлити реальне порушення прав людини, ніхто не погоджується. У нас було в лютому вбивство гея на ґрунті ненависті. Скільки я журналістів харківських не кликала, ніхто не відреагував. Приїхали лише київські журналісти».

2.3. Питання декомунізації історії

Набуття чинності чотирьох законів, так званий «декомунізаційний пакет»³, передбачає знесення пам'ятників комуністичним діячам, перейменування міст та вулиць, відкриття архівів усіх каральних органів СРСР та заборону радянської символіки. На думку учасників бесіди відмова від радянської спадщини, повернення історичних назв часто стає дискусійним залежно від цінностей, віку, ідеологічних установок та переконань громадян. Хоча ці заходи передбачають певні незручності, «не на часі», проте переважна більшість учасників фокус-групи вважають цей процес необхідним та обов'язковим. Як аргумент, була озвучена думка, що саме гасло про відновлення СРСР є одним з мобілізаційних у антиукраїнських сил на Донбасі.

«Щодо актуальності. Зараз на Донбасі мобілізація антиукраїнських сил відбувається під гаслом: відновимо СРСР. Треба щось додавати? Вони самі вирішили повернути час назад. Стояв би той Ленін. Але доведеться знести».

«Звичайно, декомунізація має відбутися. Пам'ятники мають нормально зноситися. Але цю ситуацію спровокував мер. Була потреба знести пам'ятник – він нічого не зробив. Якби він спокійно підвіз кран, спокійно зніс Леніна і сказав громаді, що ми його продаємо, а на ці гроші поставимо інший пам'ятник, буде конкурс, - все пройшло би добре. На цей радикалізм він спровокував людей».

Водночас було наголошено, що питання декомунізації має бути темою суспільного обговорення, а не просто ініціативою влади без урахування думки громадськості. Як приклад, наводилася ситуація зі зносом пам'ятника Леніну у Харкові, що спровокувало радикальні дії.

³ ЗАКОН УКРАЇНИ Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті / режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-viii>; ЗАКОН УКРАЇНИ Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років / режим доступу <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/315-viii>; ЗАКОН УКРАЇНИ Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років / режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/316-viii>; ЗАКОН УКРАЇНИ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки / режим доступу <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/317-viii>

«Якщо взяти карту України, де більше знесено пам'ятників Леніну – там війни немає. Там, де пам'ятники Леніну стоять, - там війна є. Звичайно, декомунізація – це дуже незручно. Це витрати, документи, плутанина з вулицями, це страшно. Але тим не менше, пам'ятник Леніну у нас знесли – все, місця для збору вати немає. Хто його знає? Можже, якщо змінити вулицю Леніна на вулицю Леннона – вже будуть якісь зміни. Час покаже. Я вважаю, що незважаючи на всі незручності, робити треба».

«Не можна насильницьким шляхом. Не треба робити так, як роблять вороги. Тому що ті люди, які проти комунізації виступають, але коли вони роблять як комуністи, в мене, чесно кажучи, серце кров'ю обливається. Що стосується пам'ятників Леніну, Кірову – можна було їх просто зняти, і не на аукціоні вуха та ніс продавати, а зробити як у Будапешті – пам'ятник терору. Бо якщо його розтягли, і молодь вже не пам'ятає минулого, то вона буде повторювати це. Чомусь всі зосереджені зараз на назвах вулиць, на пам'ятниках. Головне для мене в декомунізації – це як з мізків людей це витрусити».

«Отже, для того щоб це зробити якомога скоріше, всі назви, які пов'язують нас з радянською російською спільнотою, треба викоринити. Навіть щодо вулиці Пушкінської. До 1914 року вона більше 100 років називалася Велика Німецька».

«Я за декомунізацію, але не силою. Все-таки це пам'ять людей, з якою так само потрібно обережно. Все-таки політика держави має формувати позитивне ставлення до себе. А коли частиною людей просто нехтують. Я поважаю і чую кожного, і кожна точна зору мені цінна. Ми нікуди не подінемо цю історію, з нею потрібно працювати».

«Що потрібно зробити? потрібно створити довідник по всім прізвищам, іменем яких названі вулиці. Це дуже важливо. Руднев. Ой, пам'ятник Рудневу звалили. А ви знаєте, що він в'їхав у Харків під девізом: вбивай українців. І таких вулиць у нас буквально сотні, якщо не тисячі. Тому це потрібно створити для того, щоб люди розуміли, з чого сир-бор. І діяти потрібно швидко, тому що знову буде не на часі».

Звіт за результатами експертного обговорення в Одесі⁴ «Визначення актуальних проблем формування громадянської (політичної) ідентичності, оцінка стану розвитку демократичних процесів.

Зміст:

1. Загальна методологія
2. Стислий опис та основні результати.
3. Перетворення та реформи після Майдану
4. Формування політичної нації, суспільна консолідація
5. Роль держави у соціокультурній сфері, очікування від держави
6. Питання мовної політики
7. Питання конфлікту на Донбасі
8. Ставлення до політики стосовно Криму
9. Роль держави/громадянського суспільства у збереженні культурного різноманіття, захисті прав меншин

1. Загальна методологія

14 травня у м. Одесі експертами Українського незалежного центру політичних досліджень було проведено фокус-група (колективне обговорення). У зустрічі взяли участь 12 осіб, громадські активісти, волонтери АТО, журналісти, представники різних політичних сил.

Дослідження проводилося з метою визначення бачення актуальних проблем формування громадянської (політичної) ідентичності (сфера міжкультурного діалогу, питання мовної політики, ціннісних орієнтацій, міжрелігійних відносин), оцінка стану розвитку демократичних процесів та визначення розуміння шляхів врегулювання ситуації в Криму та на Донбасі, визначення прогностичних оцінок щодо ситуації в соціально-політичній сфері в Україні.

2. Стислий опис та основні результати.

Фокус-група в Одесі проходила на фоні загострення конфлікту між активістами Євромайдану та Куликового поля (місцевий аналог Антимайдану), яке відбулося після серії вибухів у місті. Місцевий координатор висловлював побоювання, що представники проросійської сторони не погодяться на участь у дискусії. Також очікувалася досить висока конфліктність під час її проведення. Жодне з цих побоювань не справдилося. Хоча у деяких випадках було зрозуміло, що сторони вже були знайомі з позиціями одне одного з суперечливих питань та цих позицій не сприймали, дискусія відбулася доволі спокійно. Заклики до діалогу за вирішення конфліктів шляхом компромісу звучали регулярно.

⁴ Фокус-група проводиться в рамках проекту *"Демократичний транзит в Україні після Євромайдану: виклики і рішення"* за сприяння Національного фонду демократії (США) в 6 містах України – Херсоні, Одесі, Вінниці, Львові, Краматорську, Харкові.

- Учасники фокус-групи погоджувалися, що Україні конче потрібні реформи і що деякі реформи відбуваються, але що запроваджуються вони дуже повільно, що не відповідає уявленню учасників про те, як це має бути.
- Деякі учасники були дуже критично налаштовані щодо змісту самих реформ. Вказували, що для бізнесу ситуація лише погіршилася. Деякі вважали, що відбувається погіршення стану демократії в країні. На адресу нової влади звучали звинувачення, що ставки поборів стали вищими, а також у тому, що нове керівництво країни є олігархами та корупціонерами. Критикували стан з дотриманням закону та вказували на те, що поки поваги до закону не буде, жодних реформ не може бути.
- Серед необхідних змін учасники обговорення частіше за все згадували прозорість у різних сферах державного управління. Вони наголошували, що суспільство має створювати механізми контролю за владою. Переважна більшість вважали, що має зрости роль активного громадянина, який сам за себе думає та контролює владу. Багато уваги приділялося необхідності боротьби з корупцією, учасники пропонували свої ідеї щодо її вирішення, такі, як підвищення відповідальності за корупційні дії, прийняття на державну службу за ознакою некорумпованості.
- Переважна більшість учасників зійшлися на думці, що децентралізація – дуже потрібна для України реформа, але проводити її зараз не варто, адже вона може призвести до дезінтеграції країни. Учасники також висловлювали недовіру до нинішніх еліт, які, на їх думку спричинили конфлікт на Донбасі, та висловлювали побоювання, що в результаті децентралізації вони знов опиняться при владі.
- Досить велику увагу під час обговорення було приділено виборам. На думку учасників, вибори мають відбуватися за відкритими списками. Деякі респонденти висловлювали побажання, щоб Україна стала парламентською республікою. Майже всі учасники були серйозно стурбовані проблемою підкупу виборців та пропонували різні шляхи її вирішення, від посилення покарання за підкуп до запровадження певного цензу для літніх людей, які, на думку учасників, є найбільш вразливими до підкупу.
- Респонденти позитивно оцінили готовність простих українців до реформ. На їх думку, реформам опирається більш заможний прошарок населення та чиновники, які живуть за рахунок крадіжок з бюджету.
- Теми відповідальності громадян за своє майбутнє, причетності політиків до роздмухування конфліктів у суспільстві, необхідності домовлятися між собою та рухати країну вперед повторювалися часто та в різних контекстах, незалежно від підтримки Майдану чи Антимайдану.
- Думки щодо формування політичної нації багато в чому розійшлися. Респонденти не погоджувалися як щодо того, чи сформовано вже політичну націю, чи ні, як і щодо того, в якому напрямку зараз просуваються процеси в Україні.
- Різноманіття, притаманне як Україні загалом, так і Одеській області зокрема, учасники оцінили, як одну із сильних сторін держави, яка, втім, може бути перетворена на слабкість, якщо політики або закордонні сили будуть використовувати його у своєму протистоянні. На думку деяких учасників переслідування етнічних груп, які не є титульними в Україні, нема.
- Політичну націю учасники визначали, як сукупність людей різних етнічних груп, які живуть та працюють щодня для створення свого майбутнього. Саме завдяки виникненню політичної нації суспільство цементується, відбувається взаємодія між бізнес-структурами, громадянським суспільством та владою, тощо.
- Ті, учасники, що погоджувалися, що політична нація формується, або вже сформувалася, пов'язували цей процес з активізацією громадянського суспільства, яка відбулася на тлі подій на Майдані та агресії з боку Російської Федерації. На їх думку Майдан і був міні-моделлю політичної нації, коли люди, що належать до різних етнічних груп, беруть на себе відповідальність за те, що відбувається у країні.
- Учасники, що висловлювали сумніви у тому, що політична нація формується, ґрунтували свою думку на наявності розколу у суспільстві, зубожінні та економічній кризи. На їх

думку, на питання, чи сформується в Україні політична нація, можна буде відповісти лише за деякий час.

- Одна з учасниць висловила думку, що в Україні відбуваються переслідування національних меншин, і що за умови продовження таких процесів, Україна ризикує перетворитися на Югославію. На її думку жодного процесу формування політичної нації в Україні нема.
- Дискусія щодо того, що держава має робити у соціокультурній сфері постійно переходила на дискусію щодо ролі держави загалом та щодо очікувань від держави у поточному моменті. Постійно фігурувало питання конфлікту на Донбасі. Дуже небагато висловлених думок стосувалися саме соціокультурної сфери.
- У соціокультурній сфері учасники обговорення очікували від держави створення власного кіно, підтримку друку книг та підтримку культурних діячів, художників, музикантів. Така підтримка має починатися з підтримки відповідних шкіл і бути у вигляді державної програми ідеологічного виховання. Також висловлювалася думка, що до обов'язків держави входить робити так, щоб у суспільстві не було конфлікту.
- Від держави учасники також очікували вміння слухати та чути, зробити так, щоб закон був один для всіх.
- Переважна більшість респондентів вважали, що зупинити війну на сході – це один з головних пріоритетів. Деякі учасники висловлювали розчарування нездатністю держави це зробити.
- У мовному питанні всі учасники зійшлися на тому, що в Україні має бути одна державна мова – українська. Щодо мов меншин, російської мови, їх місця в Україні та нагальності їх вивчення та розвитку, думки були різні, але конфронтації це питання не викликало.
- Українська має бути єдиною державною мовою в Україні. Для російськомовних та інших меншин не дуже складно її вивчити, стверджували учасники обговорення, наводячи власний приклад.
- Учасники висловлювали думку, що мовне питання було використано для того, щоб роздмухати конфлікт в українському суспільстві, що, в результаті, призвело до війни на сході країни.
- У мовній сфері від держави учасники очікували захисту та розвитку української мови, як державної, разом із захистом мов та діалектів меншин, які проживають на теренах України, адже зникнення навіть однієї з цих мов вже буде проблемою.
- Ставлення до російської мови трохи відрізнялося від ставлення до інших мов меншин. З одного боку був прагматичний підхід, що російську мову треба вивчати та розвивати на теренах України, адже Росія – це ринок для українських товарів, який нікуди не подінеться, тому що війна – тимчасова. З іншого боку було висловлено думку, що в Україні всі мають знати українську та запропоновано ввести додаткові податки на тих, хто відмовляється її вивчати, вимагаючи навчання та/або перекладу для себе російською.
- Учасники акцентували увагу на тому, що вивчення української мови, хоча і не є складним для переважної більшості мешканців, може бути складним для представників більш старшого покоління. Один із запропонованих рецептів, щоб їм допомогти полягав у виробленні україномовних телевізійних програм на теми, цікаві старшому поколінню.
- Найбільш суперечливим та обговорюваним було питання конфлікту на Донбасі. Його вирішення переважна більшість респондентів називали одним з головних пріоритетів держави. Тим не менше, учасники висловлювали полярні думки щодо того, що саме відбувається на Донбасі, та як можна війну скінчити. Переважна більшість учасників висловлювалися за те, щоб питання вирішувалось шляхом досягнення домовленостей, хоча була і певна підтримка ідеї введення військового стану.
- Учасники, які належали до прихильників Майдану, характеризували події на сході, як війну України з Російською Федерацією, війну України за свою незалежність. Їх опоненти не визнавали присутності військ Російської Федерації на сході України, але прямо про це не говорили, лише наголошували на тому, що держава не має права вбивати власних громадян, і що вона має з ними домовлятися. Зі слів деяких учасників було

зрозуміло, що, на їх думку, конфлікт почався всередині України, а вже потім на боці сепаратистів до нього долучилися російські війська.

- Щодо шляхів розв'язання конфлікту на Донбасі учасники переважно наголошували на цінності людини перед територією. Деякі говорили про те, що територію можна віддавати, якщо вирішити питання, що робити з громадянами України, які лишилися на окупованій території, адже їм потрібна допомога. Деякі наголошували на тому, що територію віддавати не можна, але відстоювати її треба не військовими методами. Ідея мінських домовленостей знаходила підтримку серед опонентів Президента Порошенка.
- Деякі з учасників висловлювали думку, що населення території де зараз відбувається конфлікт, має визначатися та проявляти більш активну позицію у захисті себе від ворога. Якщо ж вони вважають, що їх ворог – Україна, то треба просто відрізати цю територію та будувати на тій території, що залишилася, європейську Україну. Деякі учасники також висловлювали думку, що можливість поїхати з України треба надати і тим громадянам, які не хочуть жити в оновленій Україні.
- Учасники вважали, що на даному етапі мало що можна зробити у питанні боротьби за прихильність людей, які лишилися в окупації. Для того, щоб ці люди захотіли повернутися до України, спочатку треба зробити так, щоб в Україні дійсно було добре. Деякі також говорили про те, що таке перевиховання зараз не є пріоритетом, адже допомоги та уваги потребують військові, які захищають Україну.
- У зв'язку з конфліктом на Донбасі деякі учасники піднімали питання переселенців та наголошували на тому, що держава ним не займається належним чином.
- Серед учасників була певна підтримка введення військового стану. Переважно, запровадження військового стану пов'язували з необхідністю досягти визначеності у питанні, чи є в Україні війна та досягти мобілізації та солідарної відповідальності суспільства.
- У контексті відповідальності суспільства деякі учасники також вважали, що питання, щодо того, чи воювати, чи домовлятися, владі варто було б вирішувати шляхом референдуму. Тоді суспільство б дало відповідь на питання, чи готове воно нести втрати сьогодні задля того, щоб вигнати ворогів зі своєї території та жити вільними завтра.
- Питання Криму для учасників було менш актуальним ніж питання Донбасу, і обговоренню цього питання було приділено набагато менше часу.
- Учасники вважали Крим окупованою територією України, анексію якої світ ніколи не визнає, і яку Росія змушена буде рано чи пізно повернути. Переважала думка, що хоча зараз Росія перетворила Крим на військову базу і мешканцям це переважно подобається, зі змінами в українському суспільстві ситуація може змінитися.
- Серед шляхів повернення називалося відключення води та електроенергії. Також висловлювалися критичні думки щодо торгівлі з окупованою територією.
- Учасники висловлювали співчуття до долі кримськотатарського народу, трохи менше до кримських українців, які, на думку учасників, ніколи не були в Криму організованою силою. Також, висловлювала думка, що людина є найвищою цінністю, і що треба домовлятися.
- На думку респондентів, для збереження культурного різноманіття потрібно більше контактів між різними громадами. Учасники говорили, що ніхто нікого не утискає. Переважно не розділяючи ролі громадянського суспільства та держави, учасники фокус групи вважали, що проведення спільних заходів, та надання можливостей для розвитку сприятимуть збереженню різноманіття. Також, називалася необхідність доносити меседж української держави до цільових аудиторій їх рідною мовою, зокрема, російською. Дехто вважав, що взагалі жодних зусиль докласти не треба.
- Учасники також наголошували на тому, що потрібно більше уваги приділяти питанням рівня освіти громадян та виробленню інтелектуального культурного продукту, на противагу телевізійним шоу, які, на думку респондентів, затуркують людей та є надто розповсюдженими в Україні.

3. Перетворення та реформи після Майдану

Учасники фокус-групи погоджувалися, що Україні конче потрібні реформи, і що деякі реформи відбуваються, але що запроваджуються вони дуже повільно, що не відповідає уявленню учасників про те, як це має бути.

Реформи йдуть вкрай повільно. Ні земельна, ні адміністративна, ні судова, ні медицина. (Одеса, учасник фокус-групи)

Тому реформи, які проводяться, звичайно, проводяться у лапках, тому що вони йдуть занадто повільно, занадто зі скрипом. (Одеса, учасник фокус-групи)

У нас йдуть реформи, але вони йдуть таким повільним кроком. (Одеса, учасник фокус-групи)

Деякі учасники були дуже критично налаштовані щодо змісту самих реформ. Вказували, що для бізнесу ситуація лише погіршилася. Деякі вважали, що відбувається погіршення стану демократії в країні. На адресу нової влади звучали звинувачення, що ставки поборів стали вищими, а також у тому, що нове керівництво країни є олігархами та корупціонерами. Критикували стан з дотриманням закону та вказували на те, що поки поваги до закону не буде, жодних реформ не може бути.

Слово реформа я би взяв у лапки, тому що вони в більшості своїй мають деструктивний характер. Я як бізнесмен, як підприємець бачу цілу низку ускладнень у роботі бізнесу, мало, середнього, як з боку законодавчих ініціатив Верховної Ради, так і з боку роботи бюрократів, які підвищили ставки поборів. (Одеса, учасник фокус-групи)

Нинішнє керівництво країни - це проміжний етап. Вони начебто демократичні, начебто проукраїнські, але це олігархи, це корупціонери. (Одеса, учасник фокус-групи)

Вважаю, що демократичний устрій у нас зараз значно знижується, зі зміною законодавства. Демократичні свободи обмежуються. Основний принцип, який працює в демократичних державах: немає закону – немає миру. На сьогодні закону в Україні немає. Поки ми не вирішимо питання закону і рівності закону між всіма, ми не вирішимо жодних реформ, це все ефемерно. (Одеса, учасник фокус-групи)

Парадокс і нонсенс відбувається, що на Майдані люди стояли, щоб прибрати олігархів, але тим не менше вони до влади привели офіційних олігархів. (Одеса, учасник фокус-групи)

Серед необхідних змін учасники обговорення частіше за все згадували прозорість у різних сферах державного управління. Вони наголошували, що суспільство має створювати механізми контролю за владою. Переважна більшість вважали, що має зрости роль активного громадянина, який сам за себе думає та контролює владу. Багато уваги приділялося необхідності боротьби з корупцією, учасники пропонували свої ідеї щодо її вирішення, такі, як підвищення відповідальності за корупційні дії, прийняття на державну службу за ознакою некорумпованості.

Які конкретно зміни потрібні? Тут можна говорити годинами. Це буде стосуватися і прозорості системи фінансування, і прозорості бюджетів місцевих. (Одеса, учасник фокус-групи)

Якщо ми навчимося вимагати від представників будь-якої влади, місцевої чи державної, прозорості і звітності, то це дасть автоматично поштовхи в усіх інших галузях. Це в певному сенсі ключовий момент – вимога прозорості. Якщо це питання поставити і вирішити, то це дасть поштовх в усіх інших галузях. (Одеса, учасник фокус-групи)

А які мають бути зміни? Це дуже філософські особистісні речі. 46 мільйонів, які залишилися живими, мають не вимагати контролю над владою, а формувати

механізми контролю. Бо Яценюк сам собі контроль корупції не влаштує. (Одеса, учасник фокус-групи)

Якщо кожен працівник почне платити податки, не дядя, який роботодавець, платить податки, а сама людина несе відповідальність за оподаткування. Навряд чи це відкриє систему. Система урядова не відкриє таку можливість. Але як тільки людина почне платити податки, вона почне всередині системи думати про це. (Одеса, учасник фокус-групи)

Плюс на посади державних чиновників потрібно брати людей, які пройшли обкатку на фронті, які керували людьми, колективами невеличкими і в таких умовах, які можуть дозволити собі не робити корупційні схеми. По-перше, дуже сильно підвищити відповідальність саме за "договорняки", "відкати" і все інше, яке зараз у нас буйним цвітом. (Одеса, учасник фокус-групи)

Переважна більшість учасників зійшлися на думці, що децентралізація – дуже потрібна для Україні реформа, але проводити її зараз не варто, адже вона може призвести до дезінтеграції країни. Учасники також висловлювали недовіру до нинішніх еліт, які, на їх думку спричинили конфлікт на Донбасі, та висловлювали побоювання, що в результаті децентралізації вони знов опиняться при владі.

Децентралізація була би для нас ефективна з точки зору використання розподілу, прозорості бюджету. Вона нам для цього і необхідна, щоб ми могли виконувати якісь свої внутрішні програми. Але, з іншого боку, децентралізація зараз може порвати державу. (Одеса, учасник фокус-групи)

Я за єдину неподільну Україну. Децентралізація – це просто чудова річ. але доти, поки не відбудуться всі реформи, поки не буде встановлено контроль над нашою владою, про децентралізацію в Одесі говорити просто нереально. Інакше у нас до влади знову прийде людина, яка стояла біля годівнички, в якій вистачить грошей заплатити бабусям гречкою. (Одеса, учасник фокус-групи)

Поки йде війна, ніякої децентралізації не можна робити, бо при владі поки що при тих самих можливостях і грошах лишаються ті самі люди, які нам цю війну тягнули останні як мінімум 10 років. (Одеса, учасник фокус-групи)

Перша реформа, яка має бути, - це децентралізація, зміна судової системи, економічні реформи. Вони всі йдуть у зв'язці, звичайно. (Одеса, учасник фокус-групи)

Досить велику увагу під час обговорення було приділено виборам. На думку учасників, вибори мають відбуватися за відкритими списками. Деякі респонденти висловлювали побажання, щоб Україна стала парламентською республікою. Майже всі учасники були серйозно стурбовані проблемою підкупу виборців та пропонували різні шляхи її вирішення, від посилення покарання за підкуп до запровадження певного цензу для літніх людей, які, на думку учасників, є найбільш вразливими до підкупу.

Що стосується виборів, обов'язково це мають бути вибори за відкритими списками і відсутність мажоритарки. ... Звичайно, було б ідеально, якби Україна стала парламентською республікою, а не президентсько-парламентською. ... І відповідно було би добре, якби ті люди, які голосують у нас за гречку і за борди, були би відсічені зараз від виборів. В який спосіб? Ті люди, які є громадянами України, повинні обов'язково скласти іспит на мову і на історію України. І після цього вони отримують громадянство. Всі інші мають вид на проживання. Тому ми відсікаємо бабусь, які голосують за гречку, таким чином, і всіх інших, які можуть продати голоси. (Одеса, учасник фокус-групи)

Вибори однозначно мають бути по партійним спискам і відкриті, щоб не було підкупів. Звичайно, дуже жорстко треба посилити закон, не дай Бог хто помічений в підкупі, в гречці – строк треба давати хорошиий, років до 15 за це діло. І виконавцям, і хто

організовував, той же кандидат. Бо у нас це буде буйним цвітом цвісти, поки добре не дадуть по рукам. В усіх країнах це проходили. (Одеса, учасник фокус-групи)

Респонденти позитивно оцінили готовність простих українців до реформ. На їх думку, реформам опирається більш заможний прошарок населення та чиновники, які живуть за рахунок крадіжок з бюджету.

Ці люди, які живуть на 3 тисячі, на 1200 гривень, готові до реформ. Не готові до реформ ті, які звикли сидіти на шії і тягнути з решти людей, з бюджету гроші. А потім нібито прикриваючись благодійництвом. Тому що він вкрав на 300 тисяч, а допомоги виділив на 30 гривень. І таких багато. (Одеса, учасник фокус-групи)

Теми відповідальності громадян за своє майбутнє, причетності політиків до роздмухування конфліктів у суспільстві, необхідності домовлятися між собою та рухати країну вперед повторювалися часто та в різних контекстах, незалежно від підтримки Майдану чи Антимайдану.

Один слюсар проти іншого теслі чи монтажника не піде з вилами. Це підігрівається фінансово-промисловими групами, які між собою ділять ті чи інші активи. Але ми як громадяни однієї країни маємо ці моменти розуміти і не робити ставку на тих яструбів, які ведуть суспільство до війни. Коли ми беремо на себе відповідальність як громадяни, які голосують, обирають ту чи іншу політичну силу, потрібно розуміти, що оцей Петров, за якого ми проголосували, пропонує нам воєнний сценарій розвитку нашої держави, а той Сидоров пропонує варіант сісти за стіл переговорів і домовитися. (Одеса, учасник фокус-групи)

Майдан навчив людей, примусив людей нести відповідальність за те, що вони роблять. І не тільки те, що роблять, але й що говорять. І чим більше людей це зрозуміє, буде втілювати і нести відповідальність за свої вчинки, за свої дії, за свої слова, тим раніше ми прийдемо в Європу. (Одеса, учасник фокус-групи)

Тут сидять люди, які сказали, що відповідальність має нести влада. Це те, про що ми говорили раніше. Ми говорили про те, що кожен з нас несе відповідальність. Якщо на виборах переміг олігарх або в моїй державі щось не так, дефолт чи ще якась лажа, то я безпосередньо недопрацював, я несу відповідальність за це. Я роблю все необхідне для того, щоб це унеможливити. Я роблю все для того, щоб хлопці не поверталися в гробах. А от такі спекуляції, метикування на тему того, щоб розписатися в немічності. Це зручно, звісно. Ми говоримо про те, що зручно перекидати відповідальність і зручно в правильний момент, коли є необхідність, піднімати питання соціальне, коли йде війна. (Одеса, учасник фокус-групи)

Політична нація формується з потреби. Потреба хорошої, сильної, контрольованої, компетентної влади лишається, і лишається найактуальнішою. Її поки немає. Ми у війні через відсутність влади, ми в бідності через відсутність влади. А, чесно кажучи, весь час нарікати на владу не годиться. Я винен, що влада така. (Одеса, учасник фокус-групи)

4. Питання формування політичної нації, суспільна консолідація

Думки щодо формування політичної нації багато в чому розійшлися. Респонденти не погоджувалися як щодо того, чи сформовано вже політичну націю, чи ні, як і щодо того, в якому напрямку зараз просуваються процеси в Україні.

Різноманіття, притаманне як Україні загалом, так і Одеській області зокрема, учасники оцінили, як одну із сильних сторін держави, яка, втім, може бути перетворена на слабкість, якщо політики або закордонні сили будуть використовувати його у своєму протистоянні. На думку деяких учасників переслідування етнічних груп, які не є титульними в Україні, нема.

Якщо взяти Одесу, вона є дуже багатонаціональною. І країна в цілому. Це, я вважаю, сильна сторона. Але вона ж є і слабкою стороною, якщо потрапить до рук

неграмотних держуправлінців, які стикатимуть народи між собою лобами. (Одеса, учасник фокус-групи)

Жодного переслідування за етнічними ознаками ніде немає. Немає переслідування болгар, гагаузів, євреїв, немає переслідування українців і росіян. Ми настільки змішані тут. 2-3 тижні тому до нас приходили представники різних культурних товариств – болгари, поляки, гагаузи, молдавани, - і всі говорили: не треба нас стравлювати, припиніть це насаджувати. Це насаджується ззовні. Це насаджується проросійськими сайтами, сепаратистськими, які досі у нас працюють і роздувають це все. Це насаджується тими депутатами, які хочуть виграти, виступити якимись миротворцями в цій ситуації. (Одеса, учасник фокус-групи)

Політичну націю учасники визначали, як сукупність людей різних етнічних груп, які живуть та працюють щодня для створення свого майбутнього. Саме завдяки виникненню політичної нації суспільство цементується, відбувається взаємодія між бізнес-структурами, громадянським суспільством та владою, тощо.

Політична нація – штука наднаціональна і надетнічна. Вона цементує суспільства по інших векторах, по інших взаємозв'язках. Це бізнес-взаємодія, взаємодія структур громадянського суспільства і влади і т.д. В цьому сенсі розмиваються відмінності етнічні, мовні. В чому принадність, в чому сила політичної нації – в тому, що вона відповідає на питання щодня своєю працею, активною чи пасивною, як нам жити далі. Гагаузам, болгарам, хохлам, жидам, москалям і т.д. Як ми разом будемо жити далі. Якщо мені допомагають вибудувати систему медичного страхування 3 гагаузів, 5 євреїв і 8 росіян – чудово, це і є мої брати по політичній нації. А те, що у нас в культурному минулому свої традиції, мовні і т.д. – чудово, ми тим і багатші. (Одеса, учасник фокус-групи)

Ті, учасники, що погоджувалися, що політична нація формується, або вже сформувалася, пов'язували цей процес з активізацією громадянського суспільства, яка відбулася на тлі подій на Майдані та агресії з боку Російської Федерації. На їх думку Майдан і був міні-моделлю політичної нації, коли люди, що належать до різних етнічних груп, беруть на себе відповідальність за те, що відбувається у країні.

Майдан показав, що таке політична нація. Вже різним профанаторам і спекулянтам не буде можливості сказати, що нація – це корінний, етнічний українець, який має сьоме покоління і т.д. Ми бачили представників різних етносів в одній громадській площині, які мали на меті побудувати якісну європейську українську державу. Майдан виявив розуміння громадянами, що є політична нація. (Одеса, учасник фокус-групи)

Тут сидить частина людей, які фактично врятували Україну. Це і є політична нація. Це люди, які не дивляться, що нам дасть Росія, що нам дасть Меркель, що нам дасть Обама. Це люди, які роблять зараз, не надіючись ні на кого, несуть відповідальність за свої вчинки. (Одеса, учасник фокус-групи)

Наша в нинішньому вигляді політична нація сформувалася вже остаточно після подій річної давнини, і зараз формується в цьому вигляді як нова нація. Якщо взяти історичну ретроспективу, всі кажуть: от, етнічні українці повинні по крові бути. Як ви по крові візьмете? Візьміть українську кухню – це різнобарвна. Чому у нас жінки самі гарні? Бо тут перетин і переселення народів відбувалося. Чому ми колись з жертви стали воїнами і відвоювали цей степ аж до Чорного моря? Так що не треба думати, весь час зміни відбуваються. Зараз у нас сформувалася новітня політична українська нація. (Одеса, учасник фокус-групи)

Учасники, що висловлювали сумніви у тому, що політична нація формується, ґрунтували свою думку на наявності розколу у суспільстві, зубожінні та економічній кризи. На їх думку, на питання, чи сформується в Україні політична нація, можна буде відповісти лише за деякий час.

Сьогодні суспільство розколоне. І від того, наскільки політичний істеблішмент зможе знайти грамотні шляхи це суспільство не те щоб об'єднати, а хоча би примирити на даному етапі, тоді можна буде говорити і про формування української нації. А зараз суспільство під дуже великим стресом. (Одеса, учасник фокус-групи)

Якщо це зубожіння, та економічна криза, в якій ми опинилися, буде поглиблюватися, то, я думаю, нам буде дуже складно дискутувати про питання формування української нації. (Одеса, учасник фокус-групи)

Українська політична нація в політичному сенсі слова, можливо, тільки починає формуватися. Вона стоїть на початку шляху. Досі не було, на мій погляд, такого розуміння. Сформується вона чи ні – це велике питання, це час покаже. (Одеса, учасник фокус-групи)

Одна з учасниць висловила думку, що в Україні відбуваються переслідування національних меншин, і що за умови продовження таких процесів, Україна ризикує перетворитися на Югославію. На її думку жодного процесу формування політичної нації в Україні нема.

Я свого часу поїхала з Молдови в 1990-х роках, і я вже таке бачила. Виникає титульна нація, і решта національних меншин, етнічні, які присутні, як тільки вони заявляють про свою ідентифікацію, їх сьогодні досить просто звинувачують в тому, що вони хочуть розірвати України чи розірвати історію.... Якщо ми будемо гратися в історію і в переможців, по цьому історію писати потім, ми станемо Югославією. ... Тобто, не мовна проблема, а питання, чи є демократія, то питання демократії передбачає і розвиток меншин, і думку меншин, а не активного її придушення. (Одеса, учасник фокус-групи)

5. Роль держави у соціокультурній сфері, очікування від держави

Дискусія щодо того, що держава має робити у соціокультурній сфері постійно переходила на дискусію щодо ролі держави загалом та щодо очікувань від держави у поточному моменті. Постійно фігурувало питання конфлікту на Донбасі. Дуже небагато висловлених думок стосувалися саме соціокультурної сфери.

У соціокультурній сфері учасники обговорення очікували від держави створення власного кіно, підтримку друку книг та підтримку культурних діячів, художників, музикантів. Така підтримка має починатися з підтримки відповідних шкіл і бути у вигляді державної програми ідеологічного виховання. Також, висловлювалася думка, що до обов'язків держави входить робити так, щоб у суспільстві не було конфлікту.

Має бути своє кіно. Мають бути свої серіали, для цього є майданчики. Мають бути свої книги, видавництва і все інше. Має бути підтримка культури – це найперше. Своїх художників, своєї музики. Все має бути від підтримки художніх шкіл, музичних шкіл. Це має бути державна програма, ідеологічна програма, освітня програма. (Одеса, учасник фокус-групи)

Держава має регулювати, щоб в суспільстві не було конфлікту. Минула влада призвела не тільки до внутрішнього конфлікту, але й до зовнішньої агресії. І відмінностей між людьми на сході і заході великих ніколи й не було. (Одеса, учасник фокус-групи)

Від держави учасники також очікували вміння слухати та чути, зробити так, щоб закон був один для всіх.

Держава повинна чути людей. Не просто слухати, а чути. У нас люди на заході і на сході досить по-різному думають, так склалося історично. (Одеса, учасник фокус-групи)

Перше, що має робити держава, - це визнати, що закон перш за все. Для прикладу: собачка покакав, за це тюрма. І все рівно, ти конгресмен чи хтось. Рівність закону для всіх. Поки ми векторно не зосередимося на цьому, у нас буде війна. (Одеса, учасник фокус-групи)

Переважна більшість респондентів вважали, що зупинити війну на сході – це один з головних пріоритетів. Деякі учасники висловлювали розчарування нездатністю держави це зробити.

Що має робити держава? Перше – зупинити війну.... Потрібно сісти за стіл переговорів і домовитися. Власне кажучи, це і робиться зараз. (Одеса, учасник фокус-групи)

у нас в країні привозять хлопців у трунах, щодня хоронять людей. Завдання нашого керівництва, нашої держави – зробити так, щоб цього не було. Якщо вони не можуть цього зробити, вони мають розписатися в своїй немічності і піти. (Одеса, учасник фокус-групи)

6. Питання мовної політики

У мовному питанні всі учасники зійшлися на тому, що в Україні має бути одна державна мова – українська. Щодо мов меншин, російської мови, їх місця в Україні та нагальності їх вивчення та розвитку, думки були різні, але конфронтації це питання не викликало.

Українська має бути єдиною державною мовою в Україні. Для російськомовних та інших меншин не дуже складно її вивчити, стверджували учасники обговорення, наводячи власний приклад.

Якщо ми живемо в державі, яка називається Україна, то, напевно, у нас має бути пріоритет – це українська мова. Все просто. (Одеса, учасник фокус-групи)

Я перейшла, все повністю українською мовою, і не відчуваю жодних труднощів. Є державна мова – вона має бути одна-єдина. (Одеса, учасник фокус-групи)

Ми готові потерпіти до розвитку цивілізованого суспільства і поки що всі українською мовою говорити. Я спілкувалася з меншинами, і вони також цього дотримуються. Єдина державна мова. Давайте на це витратитися не будемо. (Одеса, учасник фокус-групи)

Учасники висловлювали думку, що мовне питання було використано для того, щоб роздмухати конфлікт в українському суспільстві, що, в результаті, призвело до війни на сході країни.

Немає жодних проблем з мовою. Враховуючи те, що на Донбасі половина людей в селах говорять українською мовою. І ніколи ні в кого не було складностей з цим. Метою знову було розв'язати конфлікт. (Одеса, учасник фокус-групи)

Я також корінне російськомовне населення. Я англійську краще знаю, ніж українську, тому що я її в школі не вчила. І коли вводиться ця спекуляція мовою, а вона крутиться вже давним-давно, я вважаю, що це один з факторів, який викликав цю війну в нашій країні. ... Єдина українська мова. Коли мені кажуть, що бабуся піде в кінотеатр і не може дивитися фільм українською мовою, - це маячня. Це знову починається спекуляція. Бабусі дивляться телевізор. Дійсно, можна лишити кілька російських каналів для улюблених мильних опер. (Одеса, учасник фокус-групи)

У мовній сфері від держави учасники очікували захисту та розвитку української мови, як державної, разом із захистом мов та діалектів меншин, які проживають на теренах України, адже зникнення навіть однієї з цих мов вже буде проблемою.

Суть в тому, що держава тут має бути абсолютно адекватним, здоровим вчителем, який захищатиме українську мову, який буде виховувати її в поколіннях чиновників і, звісно, в культурній гуманітарній сфері. І буде захищати всі мови, які тут проживають. Тому що якщо тут не буде захищений кожен діалект, тоді вже буде криза, це вже буде проблема, якщо та чи інша мова зникне з терену України. (Одеса, учасник фокус-групи)

Ставлення до російської мови трохи відрізнялося від ставлення до інших мов меншин. З одного боку був прагматичний підхід, що російську мову треба вивчати та розвивати на теренах України, адже Росія – це ринок для українських товарів, який нікуди не подінеться, тому що війна – тимчасова. З іншого боку було висловлено думку, що в Україні всі мають знати українську та запропоновано ввести додаткові податки на тих, хто відмовляється її вивчати, вимагаючи навчання та/або перекладу для себе російською.

Всебічний розвиток російської мови. Росія на Путіні не закінчується і російська імперія не вічна. Це північний постійний географічний партнер, який завтра, після свого програшу, надасть купу робочих місць. Якщо наші діти, грамотні, освічені, будуть знати дві мови, свою рідну і російську – це наш ринок. Тому російська мова все рівно для нас рідна, рідного брата, який зараз тимчасово воює з нами. (Одеса, учасник фокус-групи)

Є податки. Ти хочеш, щоб твоя дитина вчилася російською? Ще 100 доларів щомісяця в держбюджет. Ти хочеш, щоб тобі рецепти перекладали? Ще 100 доларів. І так ти навчишся аж бігом і української, і російську не забудеш. А бюджет збагатиться за рахунок ледачих. Щоб 20 років жити в державі з мовою, і її не вивчити – це або ти тупий, або ледачий. А всі наші російськомовні брати і не тупі, і не ледачі. Це просто якась ідеологічне нашарування, яке заважає. (Одеса, учасник фокус-групи)

Учасники акцентували увагу на тому, що вивчення української мови, хоча і не є складним для переважної більшості мешканців, може бути складним для представників більш старшого покоління. Один із запропонованих рецептів, щоб їм допомогти полягав у виробленні україномовних телевізійних програм на теми, цікаві старшому поколінню.

Я поділяю позицію, що державною мовою має бути одна українська. Але без перегинів. Я досить багато і часто спілкуюся з ветеранськими організаціями. Насправді нам всім досить просто освоїти, вивчити одну, другу, третю мову, а бабусям і дідусям дуже складно. І ліки, які тільки українською мовою, і фільми, які тільки українською мовою в кінотеатрах можуть йти. Я вважаю, що державною мовою має бути тільки українська, але без перегинів. Ділова мова спілкування чиновників, державної вертикалі. (Одеса, учасник фокус-групи)

Якби взяли наші журналісти, розповідали більше цікавого про історію України, щось таке від душі навіть для наших бабусь, які люблять це дивитися, і це було би українською мовою, - це би більше принесло користі. (Одеса, учасник фокус-групи)

7. Питання конфлікту на Донбасі

Найбільш суперечливим та обговорюваним було питання конфлікту на Донбасі. Його вирішення переважна більшість респондентів називали одним з головних пріоритетів держави. Тим не менше, учасники висловлювали полярні думки щодо того, що саме відбувається на Донбасі, та як можна війну скінчити. Переважна більшість учасників висловлювалися за те, щоб питання вирішувалось шляхом досягнення домовленостей, хоча була і певна підтримка ідеї введення військового стану.

Учасники, які належали до прихильників Майдану, характеризували події на сході, як війну України з Російською Федерацією, війну України за свою незалежність. Їх опоненти не визнавали присутності військ Російської Федерації на сході України, але прямо про це не говорили, лише наголошували на тому, що держава не має права вбивати власних громадян, і що вона має з ними домовлятися. Зі слів деяких учасників було зрозуміло, що, на їх думку, конфлікт почався всередині України, а вже потім на боці сепаратистів до нього долучилися російські війська.

Тобто, що відбувається на Донбасі? Там відбувається війна Російської Федерації і України. Притому України за свою незалежність в усіх сенсах цього слова. (Одеса, учасник фокус-групи)

А те, що там війна російсько-українська, - так, це так. Ніхто сперечатися не буде. (Одеса, учасник фокус-групи)

Воювати можна було б тільки у тому випадку, якби був дійсно ворог. А там іде війна з громадянами України і гинуть наші громадяни України. (Одеса, учасник фокус-групи)

В тому-то і мистецтво політиків, а політики – це авангард нації, народу, полягає, щоби досягати компромісу не шляхом ламання нації через коліно, через труни, через знищення тисяч населення своїх співгромадян, а в тому, щоб сісти отак за стіл переговорів і домовитися. (Одеса, учасник фокус-групи)

Ми бачимо, що там велика кількість українських громадян, які приймають участь з того боку, які стали різко не громадянами цієї держави, які, очевидно, жодного разу не отримували підтримку від цієї держави. Просто вони випали кудись і стали представниками збройних сил тієї ефемерної спільноти, яку хтось придумав, яка називається Новоросія, чи юго-восток, чи ДНР. Звісно, це факт, ми констатуємо, що там українські громадяни. В той же час всі пам'ятають інфографіку, карту, серпень чи липень 2014 року по конфлікту на сході, де вже були сепаратисти і ця дуга території, що залишалася під їх контролем. І що сталося після того, як туди ввійшли регулярні війська Російської Федерації, про що ми говоримо зараз. (Одеса, учасник фокус-групи)

Щодо шляхів розв'язання конфлікту на Донбасі учасники переважно наголошували на цінності людини перед територією. Деякі говорили про те, що територію можна віддавати, якщо вирішити питання, що робити з громадянами України, які лишилися на окупованій території, адже їм потрібна допомога. Деякі наголошували на тому, що територію віддавати не можна, але відстоювати її треба не військовими методами. Ідея мінських домовленостей знаходила підтримку серед опонентів Президента Порошенка.

Ми з вами до нього підходимо з точки зору цінностей або людського життя, незалежно від того, хто залишився на Донбасі, яку позицію займає. І сепаратист людина, і який заблудився людина, і наркоман з Росії людина. І той, хто наш патріот, не може виїхати, бо немає куди - теж людина. І є цінність території. Звичайно, ми віддаємо перевагу цінності життя людського. Тоді території можна здавати, якби було розуміння, що всі, хто там лишився, вже потенційно на боці Російської Федерації. Колючий дріт, можливість тимчасової передишки для накопичення сил ВСУ і т.д. Тобто, питання відрізання ноги, яка вже не має інфраструктури, не має клітин, які збираються працювати на обцак, на нашу спільну, яка лишилася живою, Україну – цінності особливої немає. (Одеса, учасник фокус-групи)

Тобто, якщо питання Донбасу – це питання території, віддавав би як непотрібну ракову пухлину. Але з урахуванням того, що там є живі люди. (Одеса, учасник фокус-групи)

А населення я би навіть поставив на перше місце, тому що люди важливіші, ніж територія. Але потрібно не воювати. У нас, по-перше, немає стільки потуги військової, щоб подолати. Якщо ваш противник сильніший, вам немає сенсу махати кулаками перед його носом. (Одеса, учасник фокус-групи)

Ми маємо розуміти, що люди, які зараз перебувають в тимчасовій окупації, і в Криму, і на Донбасі, - вони наші люди. Їм також потрібна допомога. (Одеса, учасник фокус-групи)

Перше – віддати жодні території не можна. ... Але не шляхом війни. Війна в кінцевому результаті ні до чого не призведе. (Одеса, учасник фокус-групи)

В рамках мінських угод були підписані пункти, де чітко було розписано. До речі, наш президент їх підписав. Я в цій частині його підтримую. Дуже багато мені не подобається, що робить сьогодні Порошенко, але коли він рухається в напрямку

збереження населення і території, тут я його підтримую. (Одеса, учасник фокус-групи)

Деякі з учасників висловлювали думку, що населення території де зараз відбувається конфлікт, має визначитися та проявляти більш активну позицію у захисті себе від ворога. Якщо ж вони вважають, що їх ворог – Україна, то треба просто відрізати цю територію та будувати на тій території, що залишилася, європейську Україну. Деякі учасники також висловлювали думку, що можливість поїхати з України треба надати і тим громадянам, які не хочуть жити в оновленій Україні.

Що таке, що мільйонний Донецьк досі не вичистив сам себе від своїх ворогів? Тому що він нас вважає ворогом. Ну, і лишайся там. Немає питань. Ми, решта України, формуємо свою спільноту, свою політичну націю і державу за такими механізмами. А вам подобається бандюкувата путінська Росія? Нема питань. Але ми тоді повинні розуміти, що ми всі разом солідарно жертуємо цією територією, щоб виграти час, щоб виграти можливість решті України збудувати європейську державу, без кінця не оглядаючись на гангренозний Донецьк і Луганськ з сепаратистами, совками, які там лишилися, ватниками, люмпенами. (Одеса, учасник фокус-групи)

На заблудлих у нас немає часу, коштів, ресурсів і нервів їх перевиховувати. А ті, хто лишився, також повинні проявити певну активність. (Одеса, учасник фокус-групи)

Він (прим. - воєнний стан) дає посил всім людям, які там лишилися, вдоволеним, невдоволеним, які сумніваються, що робити. Або ти на території України і за Україну. Ти розумієш, що з тобою ведеться війна, ти йдеш в ополченці, записуєшся у військкомат, переводиш житло, починаєш якісь дії за себе, за свою сім'ю, на захист країни. Ти прихильник Російської Федерації – ти ідеш в те ополчення, до "Мотороли", до "Гіві" і т.д. Тоді зрозуміло: друг – ворог. (Одеса, учасник фокус-групи)

Потрібно запропонувати тим громадянам, які не хочуть жити в цьому суспільстві, в цій державі, полишити. Доплатити їм, хай їдуть в Росію чи ще кудись. (Одеса, учасник фокус-групи)

Учасники вважали, що на даному етапі мало що можна зробити у питанні боротьби за прихильність людей, які лишилися в окупації. Для того, щоб ці люди захотіли повернутися до України, спочатку треба зробити так, щоб в Україні дійсно було добре. Деякі також говорили про те, що таке перевиховання зараз не є пріоритетом, адже допомоги та уваги потребують військові, які захищають Україну.

Чесно, я не бачу шляхів переконати цих людей, що в Україні добре. Тільки зробивши, щоб в Україні було дійсно добре, щоб Крим і Донецьк захотіли до нас повернутися. (Одеса, учасник фокус-групи)

Я абсолютно згодна, що ми не маємо часу займатися доскональним перевихованням цих людей. Тому що якщо я покладу на ваги, з одного боку, наші хлопці, які захищають мою країну, і людина, яка проти моєї країни і перебуває тут, то, звичайно, я як будь-яка людина буду підтримувати наших хлопців, я буду більше їм приділяти часу. (Одеса, учасник фокус-групи)

У зв'язку з конфліктом на Донбасі деякі учасники піднімали питання переселенців та наголошували на тому, що держава ним не займається належним чином.

Минув рік від початку конфлікту – досі немає державної програми допомоги переселенцям, вона не розроблена. Не будуються за рахунок держави табори для прийому переселенців. (Одеса, учасник фокус-групи)

Серед учасників була певна підтримка введення військового стану. Переважно, запровадження військового стану пов'язували з необхідністю досягти визначеності у питанні, чи є в Україні війна та досягти мобілізації та солідарної відповідальності суспільства.

Якщо говорити з точки зору людської цінності, то тут постає питання введення воєнного стану, який робить значно жорсткішими всі умови... Не тому що ми злі і страшні, а тому що ситуація неоголошеної війни, ще визнаної АТО досі, на наш сором, не дозволяє не тільки людям визначитися. Але й не дозволяє зрозуміти, що роблять Порошенко і Яценюк. (Одеса, учасник фокус-групи)

Немає ясності. Війна без війни – не буває так. Не буває так, що я йду вночі в одеський ресторан жерти горілку, а мій товариш там гине. Тут немає логіки. Я повинен нести якусь солідарну відповідальність. (Одеса, учасник фокус-групи)

У контексті відповідальності суспільства деякі учасники також вважали, що питання, щодо того, чи воювати, чи домовлятися, владі варто було б вирішувати шляхом референдуму. Тоді суспільство б дало відповідь на питання, чи готове воно нести втрати сьогодні задля того, щоб вигнати ворогів зі своєї території та жити вільними завтра.

Я, не будучи залежним від Ахметова, Фірташа і Порошенка, виходив би на якийсь загальнодержавний плебісцит, референдум з питанням, чи готова нація здаватися, тому що вона не тягне військово озброєння Росії чи вона не може бути під натиском американців, чи вона готова воювати. На території у нас сидить фашист російський. І якщо більшість готова воювати, то оголошується військовий стан з усіма наслідками, які розроблені, які торгаші в кабміні і в адміністрації президента не можуть ввести. Тоді з'являється можливість легітимного запровадження воєнного стану, переведення промисловості на воєнні рейки. І нація собі відповідає на питання: так, ми сьогодні матимемо жертви, труни в ім'я завтрашнього. Або ми, не готові, ми хочемо бути в рабстві, але ми будемо всі живі і здорові. Тобто, потрібно давати можливість нації взяти на себе відповідальність. І я би на місці хитрого Порошенка прикривався би потім цією відповідальністю. (Одеса, учасник фокус-групи)

8. Ставлення до політики стосовно Криму

Питання Криму для учасників було менш актуальним ніж питання Донбасу, і обговоренню цього питання було приділено набагато менше часу.

Учасники вважали Крим окупованою територією України, анексію якої світ ніколи не визнає, і яку Росія змушена буде рано чи пізно повернути. Переважала думка, що хоча зараз Росія перетворила Крим на військову базу і мешканцям це переважно подобається, зі змінами в українському суспільстві ситуація може змінитися.

Для мене завжди Крим, Донецька і Луганська область – це території України, анексовані, окуповані Російською Федерацією. (Одеса, учасник фокус-групи)

Кримом Російська Федерація себе загнала в глухий кут. Світ ніколи не визнає цієї анексії, це однозначно, в перспективні на роки 20-30 точно не визнає. Вони виглядають повними агресорами і окупантами. (Одеса, учасник фокус-групи)

Тому рано чи пізно прийде до того, що Крим прийдеться повертати Україні. Звичайно, я згоден, якщо у нас соціально-економічна ситуація буде зростати, звичайно, їм не захочеться сидіти на тій військово-морській базі. Бо там будуть роботу отримувати тільки ті, хто задіяний на базі. Але завтра режим в Росії змінився, вже не потрібна та військова база, - і що з ними робити? Роки через 50 Російська Федерація, можливо, буде нам союзником. Як 100 років назад з Польщею у нас була війна, зараз це союзник наш. Все ж може змінитися. (Одеса, учасник фокус-групи)

Серед шляхів повернення називалося відключення води та електроенергії. Також висловлювалися критичні думки щодо торгівлі з окупованою територією.

Зараз, якби була жорстка лінія, закрили воду і електроенергію, там би все швидко скінчилося. Я не знаю, де б вони на свої військово-морські бази набирали підстанції для того, щоб електроенергію виробляли і все інше. (Одеса, учасник фокус-групи)

З приводу торгівлі на окупованих територіях. Це жахливо, що блокпости, хабарі, всі це знають. Я не розумію, чому наш уряд не вживає жодних кроків. (Одеса, учасник фокус-групи)

Учасники висловлювали співчуття до долі кримськотатарського народу, трохи менше до кримських українців, які, на думку учасників, ніколи не були в Криму організованою силою. Також, висловлювала думка, що людина є найвищою цінністю, і що треба домовлятися.

Єдине, що в цій ситуації дуже шкода кримських татар, бо вони в черговий раз лишилися фактично без батьківщини, бо їм там не дають розвиватися як треба. Там дійсно є утискання за національним принципом кримських татар. І факти викрадення їх, факти їх вбивства. Українців – само собою. Але не так активно. Українці там пасивно себе проявляли весь цей час, на загал якщо взяти. (Одеса, учасник фокус-групи)

Люди, звичайно, найвища цінність, і ми повинні розмовляти, знаходити спільну мову, домовлятися. (Одеса, учасник фокус-групи)

9. Роль держави/громадянського суспільства у збереженні культурного різноманіття, захисті прав меншин

На думку респондентів, для збереження культурного різноманіття потрібно більше контактів між різними громадами. Учасники говорили, що ніхто нікого не притісняє. Переважно не розділяючи ролі громадянського суспільства та держави, учасники фокус групи вважали, що проведення спільних заходів, та надання можливостей для розвитку сприятимуть збереженню різноманіття. Також, називалася необхідність доносити меседж української держави до цільових аудиторій їх рідною мовою, зокрема, російською. Дехто вважав, що взагалі жодних зусиль докладати не треба.

Культурні заходи, спільне проведення. Громади самі зреагують, з радістю, із задоволенням. І місто мирно житиме. (Одеса, учасник фокус-групи)

Якесь радіо, яке мовитиме нехай російською мовою, але проукраїнське. Якесь телебачення, також російською мовою, але воно також має бути проукраїнським. (Одеса, учасник фокус-групи)

Дайте людям працювати, і тоді все буде. Воно все тут є, ніхто не притісняє, ніхто не тисне, всі живуть нормально, всі живуть у мирі. Дайте трохи працювати і відремонтуйте дороги, тому що доїхати в область – просто страшно. (Одеса, учасник фокус-групи)

Різнноманітність сама збережеться, природним шляхом. (Одеса, учасник фокус-групи)

Учасники також наголошували на тому, що потрібно більше уваги приділяти питанням рівня освіти громадян та виробленню інтелектуального культурного продукту, на протипагу телевізійним шоу, які, на думку респондентів, затуркують людей та є надто розповсюдженими в Україні.

І без цих дурних шоу, які абсолютно затуркують людей. Вибори 2009 року, коли до влади прийшов Янукович. Мої знайомі журналісти почали шукати роботу в Києві після виборів. Що пропонували, яка була робота? Тільки шоу на телебаченні. Сценаристом чи працюєш в команді – суцільні оболванюючі шоу. Це те, що пропонує нам телебачення: вийти заміж за когось, потім ще щось. Немає взагалі культури, немає культурних програм. Потрібен більш інтелектуальний, культурний продукт, український продукт. (Одеса, учасник фокус-групи)

Я вважаю, головне завдання – щоб всі наші громадські організації, лідери громадської думки об'єдналися навколо ідеї освіченого суспільства. (Одеса, учасник фокус-групи)

